

**Bedřich Loewenstein: Projekt moderny.
O duchu občanské společnosti a civilizace**

Praha, Oikoymenh 1995, 296 s.

Publikace *Projekt moderny* je českým překladem textu (zčásti revidovaným a upraveným), který vyšel v roce 1987 v Německu. Časový posun a oklika, kterou se tento text dostává do rukou českého čtenáře, však vůbec nesnižují jeho obsah i význam. Naopak. Celé pozadí tohoto textu odráží obvyklou cestu prezentace velkých témat formulovaných ve stísněných poměrech a obvykle pohnuté osudy těch, kteří usilovali o jejich oslovení za takových okolností. Recenzovaný text je dílem, které se vskutku prosadilo v takovém prostředí, a to ho činí podle mého názoru velmi autentickým. Bedřich Loewenstein započal akademickou dráhu v Československu v pohnutých 40. a 50. letech. Do akademických institucí se vrátil koncem 60. let a zhodnotil tento návrat publikacemi *Evropa a fašismus* a *Středověk dvacátého století*. Od 70. let však své akademické poslání sleduje v emigraci (Freie Universität Berlin). Recenzovaná kniha je jednou z řady publikací, které následně publikoval a dokumentují jeho orientaci na klíčová témata dějin moderních evropských společností. Jejich rámcem jsou problémy civilizace a moderny, které zachycuje s erudovaností historika a s výrazným citem i odpovědností pro vystižení sociální dimenze sledovaných problémů. Bezpochyby k tomu přispívá i jeho lidská zkušenost. Text tedy nabízí nejen odpovědnou odbornou argumentaci a zdůvodňování, ale i autentičnost ze strany tvůrce, kterou lze sledovat v pojetí textu i výběru témat a která výrazně přispívá ke kvalitě a zajímavosti publikace. Rámcem publikace je pokus o rekonstrukci projektu moderny jako zřetězení tradic a problémů, které lze vystopovat v dějinách evropských zemí, národů, hospodilství i států. Východiskem je pak specifická zkušenost německých národních dějin, tradic a problémů, které jsou spojeny s tzv. pruskou cestou modernizace. Autorova pozornost je soustředěna na její svébytné politické formy, které se radikalizovaly v období výmarské republiky a následně nacistické nadvlády. Rekonstrukce tohoto období zahrnuje první část publikace a je nazvána „Zavržený projekt“. Popisuje (spolu s důkladnou doku-

mentací) specifickou reflexi modernizačních tlaků v druhé polovině 19. století a počátku 20. století v procesu formování národního státu v německé oblasti. Národní kritický diskurs nabývá v důsledku oslabené pozice skupin a vrstev občanské společnosti specifickou orientaci: odmítá modernizační tlak jako projev degenerující západní civilizace a formuje (proti)pojetí (národní) kultury jako proces pohnutého (romantizujícího) intelektuálního či duchovního rozvoje (na rozdíl od anglosaského pojetí kultury, které bylo mj. více ovlivněno pokrokem antropologie). Druhá část, nazvaná „Základy projektu“, navrhuje specifickou rekonstrukci projektu moderny – v duchu Habermasova označení tohoto problému. Orientuje se, jak to sám autor nazývá, na civilizační teorii „středního dosahu“, kterou navazuje na N. Eliase a S. Freuda. V této části jsou produktivně kombinovány dva tradiční a často protikladné pohledy na modernizační proces: ten, který zdůrazňuje význam ekonomicky zprostředkovaných zájmů, institucí a orientací, tak jak jsou zobrazeny např. v liberální perspektivě, a ten, který zobrazuje význam usilování o mír, kontrolu prostředků násilí a orientaci na bezpečné prostředí, tak jak se např. projevují v různých představách o formách transformace suverenity a úloze moderního státu. Pochopení modernizačních faktorů a aspektů jako střetu a průniku racionalizačních pohybů, které souvisejí nejen s perspektivou ekonomických a politických forem, ale vyjadřují i pohyb „zdola“ a „shora“, považují za odpovídající (a dokonce nezbytný) metodologický přístup, který chce nabídnout teorii středního dosahu. V této kapitole se autor soustředí zejména na problém přirozenosti a přirozených práv, tak jak se formoval na pozadí silící obchodní a konzumní společnosti 18. stol. a jejich liberálních reflexí v oblasti ekonomie. Upozorňuje také na „zamíčené“ předpoklady osvícenského projektu, které významně utvářely jeho ideové perspektivy: (1) vztah k neevropským civilizacím a jeho vliv na vnitřní evropské poměry, (2) formování regulativní úlohy státu na pozadí silících tržních forem, vlastnického sebezájmu a perspektiv individuace, (3) utváření schopností dojednávání a vyvažování zájmů mezi evropskými státy a (4) konfrontace osvícenců s křesťanskou tradicí, která vyústila v požadav-

ku normativního vědomí, „aby zachránilo důstojnost člověka (...) a vymanilo ho z kauzálních souvislostí přírody“ (s. 182). Ve třetí kapitole přechází autor k rozboru důsledků moderního vývoje. Srovnává projekt moderny – soubor idejí o občanské společnosti z období 17. a 18. století – s reálným novodobým vývojem, jeho faktory a formami, a tím vtiskuje konceptu občanské společnosti kulturně sociologickou dimenzi. Teoretickým nástrojem je model civilizačního procesu, který chápe jako souvislost mezi dvorskými a občanskými formami smýšlení a života, mezi zjemnělostí mravů a principem výkoru, „které se sice obsahově jeví jako protichůdné, avšak historicky a formálně úzce souvisejí“ (s. 207). Faktory formování této souvislosti spatřuje v existencím vědním převládajících sociálních vrstev a institucí (šlechty, církve, měšť, venkova ap.), jejich mocenských napětích i střetech a kombinacích kulturních forem, které je doprovázely a ovlivňovaly. V této části navazuje na Eliasovu koncepci civilizačního procesu – jeho socio- a psycho-genetického schématu „zjemňování mravů“ –, doplňuje ji odkazy na jiné koncepce kulturní změny (Freud, Simmel aj.) a na četné konkrétně historické prameny. Uzavírá tak svou vizi občanské společnosti jako střetu (diferencujících se) zájmů a idejí, střetu mezi různými sférami účelné lidské činnosti, ve kterém hraje výraznou úlohu institucionalizace. Tu však nechápe jen v obvyklém pojetí dohledu a represivnosti, ale jako zpevňování idejí, jako „sublimaci a produktivní převod, odvádění pudů (...), které však nepřátelství pouze stěhuje: intenzitě vztahu v jedné sféře odpovídá relativní lhostejnost a tolerance v oblastech ostatních“ (s. 294). Tato část zajímavě obohacuje probíhající diskusi o pojetí institucionalizace v podmínkách moderní společnosti. Vydaní Loewensteinovy angažované reflexe projektu moderny považují za podnětný příspěvek k soudobým společenskovědním tématům a studiím, které existují na českém knižním trhu. Není to jen z toho důvodu, že se zatím české překlady klíčových prací v kriticky racionální perspektivě zatím neobjevují, ale zejména z toho důvodu, že autorův příklon k projektu moderny jako nároku na kritické myšlení s jeho praktickým záměrem věcně dokumentuje jak členitost cest modernizačních procesů, tak i

vyjádřením jeho klíčových tendencí. Charakterizuje možnosti pozitivního sociálního usilování (zejména v jeho pojetí institucionalizace civilizačních zdrojů) i jeho rizika, které spatřuje zejména v obtížném „vytyčení hranice mezi legitimní vědeckou a morální kritikou na straně jedné a (uzurpovanou) politickou kritikou na straně druhé“ (s. 204). Přínos publikace dále spatřuji i v konceptualizaci přechodového (transformačního) období v podmínkách moderních společností, která má bezprostřední vztah k aktuální sociální situaci u nás a pokusům o její teoretickou reflexi. K této otázce se vyjadřuje explicitně v rámci systematického výkladu sledované tematiky (zejména v odstavci „Na cestě k otevřené společnosti“), ale také implicitně pojetím předmětu své studie a jeho metodologickými důsledky. Zde mám na mysli jeho úsilí o formování teorie středního dosahu, kterou se snaží naplnit permanentní konfrontací modernizačních pohybů „zdola“ (rozšiřování prostředků a sfér účelového jednání) a „shora“ (udržování vlivu symbolických prostředků). Obdobné pojetí používá J. Habermas, aby rozlišil svět práce a svět komunikace. U Loewensteina však toto rozlišení působí mnohem plastičtěji. Předpokládá však pozorné sledování textu, neboť pozvolně vyplývá z rozboru jednotlivých historických situací a modernizačních problémů. Zajímavé jsou pak jeho rozlišení a analýza procesů kultivace „přímou cestou“ (šířením symbolických vzorů) a „oklikou“ (proměnami a sublimací kulturních artefaktů). Význam tohoto metodologického přístupu má podle mého názoru širší platnost. Je metodologicky podloženým uznáním otevřenosti sociálního pohybu, který ovšem je jen směrem k lidskému „osmyslení“ (ne jeho označenou cestou). Loewenstein zdůrazňuje smysluplnost projektu moderny, ale také vidí obtíže, jejichž prostřednictvím nalézá svůj civilizační kontext. Tento pohled na zdroje modernizace lze použít pro jakýkoliv stav re-institucionalizace, který nechce být jen „hrou s nulovým výsledkem“. V tomto smyslu a pod vlivem textu lze např. také teoretizovat o současných ekonomických změnách: nejde jen o makroekonomickou regulaci, ale také o její důsledky na mikroekonomické jednání, nebo jen o ekonomické jednání, ale i jeho vliv na pravidla a rámce jednání. Klíčové transformační efekty se